

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ЗМАГАННЯ ОУН – УПА В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

Валерій КІЗІОН (м. Кіровоград)

У цій статті висвітлюються основні напрямки боротьби національно-патріотичних сил за становлення органів державного управління та місцевого самоврядування в Україні в період окупації її території військами нацистської Німеччини.

Ключові слова: ОУН–УПА, державотворчий процес, ОУН(Б), ОУН(М), “Поліська Січ”.

In this article basic directions of fight of nation - patriot forces light up for becoming of organs of state administration and local self-government in Ukraine in the period of occupation of its territory by the troops of nazi Germany.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurrectional Army, state process, Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera's movement), Organization of Ukrainian Nationalists (Mel'nyk's movement), “Pol'ska Sich”.

Прогнозуючи свою майбутню діяльність щодо становища в Україні, національні угруповання та залишки галицьких партій керувалися тим, що радянська імперія з її політикою геноциду є головним ворогом українського народу. Звідси виводилась основна мета українських національно-патріотичних сил – рішуча боротьба проти Радянського Союзу всіма можливими засобами. Але ця боротьба проти могутньої тоталітарної сили могла бути успішною лише при сприянні інших держав. Напередодні війни нацистської Німеччини з Радянським Союзом визначилися дві концепції досягнення мети – відновлення Української державності. Перша – Українська держава постане внаслідок боротьби й державотворчої діяльності самих українців, а друга – позитивне ставлення Німеччини до відновлення Української держави після руйнування Радянського Союзу.

Серед праць, присвячених ґрунтовному висвітленню діяльності ОУН – УПА за відродження української державності, слід відзначити дослідження Бульби-Боровця Т. [1], Лебеда М. [7], Малика Я. [7], Кульчицького С. [14] – керівника робочої групи істориків та ін. Якщо роботи перших двох авторів мають мемуаристичний характер, то підсумковий документ робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА [14] – є продуктом спільної творчості науковців, які писали колективну монографію “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси”. У 14 рубриках підсумкового документу, які ґрунтуються на розділах вищевказаної монографії, увага акцентувалася на найбільш дискусійних аспектах історії українського національно-патріотичного руху в роки війни та післявоєнний період. Загалом участь в роботі над текстом вищевказаного підсумкового документу брали: О. Веселова, О.Вовк, Є.Горбуров, Л. Гриневич, В. Дзьобак, С. Здіорук, І. Льюшин, Г. Касьянов, А.Кентій,

С. Кокін, С. Кульчицький, О. Лисенко, О. Марущенко, В. Нікольський, Г. Папакін, І. Патриляк, О. Стельмах, Ю. Шаповал, М. Шитюк, З. Яцишин. Варто зазначити, що цілковитої узгодженості всього тексту видання усім авторським колективом досягти не вдалося, що залишає певний простір для наукової дискусії з цієї проблематики.

У пропонованій статті автор зосередив свою увагу на боротьбі ОУН – УПА за створення органів державної влади та управління на окупованій нацистською Німеччиною території України.

Виразником першої концепції (революційної) була організація українських націоналістів, очолювана Степаном Бандерою. Вона активно працювала над розбудовою незалежних українських політичних та збройних сил. Її численні загони мали бути готові до революційної дії згідно з гаслом: “Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї”.

Провідники другої, так званої інтервенційної, концепції на чолі з полковником Андрієм Мельником орієнтувалися на Німеччину, намагаючись переконати її керівництво в доцільності й корисності підтримати справу побудови Української держави.

Керівники революційної Організації українських націоналістів не мали повної довіри до німецьких установ та їхніх непевних обіцянок. Ці сумніви, зокрема, підкріплені фактичною передачею А. Гітлером Карпатської України своєму сателіту – Угорщині, спонукали провід статі на шлях вироблення власних планів, до реалізації яких Організація українських націоналістів (Б) приступила б на випадок вибуху війни.

У квітні 1941 р. в Кракові бандерівці провели II Великий збір ОУН. На ньому Бандеру було проголошено провідником. Мельника звільнено з ОУН, що спричинило появу двох організацій ОУН(Б) і ОУН(М). Цей збір було присвячено підготовці до взяття влади в Україні у зв’язку з наближенням нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. Зокрема, в Програмовій постанові йшлося про те, що “... тільки Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові вільне життя й повний всебічний розвиток усіх його сил” і тому “... ОУН закликає всіх українців в одному визвольному фронті Української Національної Революції та організує і створить визвольну силу, здатну перевести збройний зрив, здобути Українську Державу і кермувати нею” [13, с. 294].

У травні 1941 р. визвольна державницька політика була чітко сформульована у “Відозві II Великого Збору Українських націоналістів”. Зокрема, у розділі II, пункті “Б” “Про державний устрій” йшлося про систему державного управління та місцевого самоврядування. “На чолі упорядкованої держави стане, покликаний представницьким органом, голова держави, що визначить владу відповідальну перед ним та найвищим законодавчим тілом. Основою адміністративного устрою Української

Держави буде місцеве самоврядування, зокрема кожний курай буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу” [16, с. 335]. З вищесказаного випливає, що ОУН планувала створити в суверенній Українській державі розширене самоврядування.

Передбачалося, що Організація українських націоналістів використовує війну з СРСР для розгортання боротьби за суверенну соборну Українську державу.

У переломний період української історії ОУН (р) ужила енергійних заходів для консолідації українських політичних сил під прапором боротьби за відновлення української держави. 14 червня 1941 р. була прийнята відозва до всіх українців, які підписали 116 політичних, військових і громадських діячів. У ній підкреслювалося: “Великий історичний час, в якому живемо, вимагає від нас залишити на боці непорозуміння і стати разом до служби тільки одній найбільшій справі визволення українського народу і відновлення суверенної, ні від кого не залежної Української держави” [9, с. 170].

Наслідком цих зусиль став з’їзд Української політичної еміграції, який відбувся 21–22 червня 1941 р. в Кракові. На ньому був створений Український Національний Комітет (УНК). До його складу були обрані представники різних політичних кіл, за винятком груп Мельника й Омельченка, які відмовилися від участі. Головою УНК був обраний генерал Всеволод Петрів, першим заступником – доктор Володимир Горбовий, другим – професор Віктор Андрієвський, секретарями – доктор Степан Шухевич і Василь Мудрий. Форум надав особливих повноважень УНК “до часу відновлення діяльності Української Держави в Києві”. З’їзд у Кракові засвідчив намагання саме бандерівського крила ОУН об’єднати всі українські політичні сили для боротьби за державу в умовах другої світової війни. Разом з цим з’їзд підтвердив розкол українства. Єдності, що її вимагав від нації вирішальний час, так і не було досягнуто.

Для того, аби Німеччина не сумнівалася в прагненнях українців, 23 червня німецькому урядові було передано меморандум ОУН – Бандери за підписом референта зовнішньої політики В.Стахіва. Зміст цього документа конкретний: українці дивляться на війну Німеччини з СРСР лише як на можливість звільнення України від більшовизму й на основі цього будуватимуть власну державу. Меморандум застерігав, що Німеччина програє війну на Сході, якщо не підтримає українців [11, 87].

У свою чергу в Краків надійшов меморандум керівника мельниківського руху полковника Андрія Мельника, адресований рейхміністру Розенбергу. У цьому меморандумі, який містить перелік негативних фактів на Східній Україні, Мельник також висловлює такі

побажання: “1) Визнання права України на національне життя в державно-політичній формі шляхом проголошення фюрером або німецьким урядом.

2) Приєднання українських областей генерал-губернаторства до рейхкомісаріату “Україна” та демаркація кордону України з Польщею та областями, окупованими румунськими військами.

3) Створення представництва для України замість забороненої Національної ради. Завданням цього представницького органу має бути проголошення остаточного відокремлення України від Росії, відродження української державності та союз з Німеччиною.

4) Дозвіл на створення державної партії єдності в Україні, яка б мала організувати життя в Україні.

5) Створення українського національного керівництва з представників партії єдності та його співпраця з німецькими установами. Це керівництво має в першу чергу отримати дозвіл на створення українських збройних сил” [5, с. 106].

Одразу після 22 червня 1941 р. повстання у Галичині й на Волині підняли боївки ОУН(Б), на Буковині – боївки ОУН(М). У Поліссі активізували свої дії після проходження фронту загони січовиків Т. Бульби-Боровця. Діючи енергійно, без узгодження з німецькими чиновниками, націоналісти встановили свою владу в 187 з 200 районах західних областей і в 26 районах Правобережної України. [14, с. 7]. Вони створили обласні управління в Тернополі Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславі й Луцьку. Роззброюючи невеликі червоноармійські підрозділи, що опинилися в оточенні, оунівці акумулювали значну кількість зброї, боєприпасів і спорядження.

Для досягнення своєї програмної мети ОУН – Бандери головну ставку робила, по-перше, на Похідні групи, що висилалися по Україні для організації державницького життя після звільнення від більшовицької окупації; по-друге, важлива роль відводилась українським військовим формуванням “Нахтігаль” та “Роланд”; по-третє, незламність українців у боротьбі за державу мали засвідчити повстанські збройні акції, здійснені під керівництвом ОУН населенням міст і сіл проти радянської адміністрації ще до вступу туди німецьких військ. Щодо третього, то з вибухом війни за вказівками ОУН відбулися збройні виступи місцевого населення в округах Скам, Бучач, Монастирська, Самбір. У Львові аналогічний виступ засвідчений 27 червня, але частини Червоної армії та НКВС придушили його.

Усе ж таки першим увійшов у Львів 29 червня 1941 року український батальйон “Нахтігаль” під командуванням Романа Шухевича. Незабаром у місті з’являється група провідних діячів ОУН – Бандери. Не отримавши відповіді на свій меморандум від 23 червня, Провід зрозумів, що німці навряд чи дозволять відновити Українську Державу після взяття ними

Києва, тому необхідно діяти швидко та рішуче: скориставшись безладдям перших днів німецької окупації, негайно проголосити декларацію про відновлення Української Держави та приступити до її розбудови.

Увечері 30 червня в будинку “Просвіти” зібралось близько 100 представників української громадськості. Акт проголошення Української Держави урочисто зачитав Ярослав Стецько. В Акті констатовалося, що “на західних землях України твориться Українська влада, яка підпорядковується українському Національному Урядові” [10, с. 68].

Після закінчення Національних Зборів міська радіостанція ім. Коновальця сповістила про цю надзвичайну подію у Львові. Більшість української громадськості, у тому числі й митрополити обох українських церков Шептицький і Полікарп, визнала Акт 30 червня. Західною Україною прокотилася хвиля святкових урочистостей, відбувалися повітові та обласні збори, споруджувалися пам’ятні хрести.

Відразу після проголошення Акта розпочалося державне будівництво. Головою створеного Українського Державного Правління (УДП) був обраний Ярослав Стецько. З 26-ти міністерських портфелів 11 отримали безпартійні, ще 11 – члени ОУН – Бандери, решту – представники партії соціалістів-радикалів. У Галичині почала формуватися місцева адміністративна влада. Певних результатів було досягнуто у формуванні народної міліції, яку очолив Микола Лебідь, керівник української національної армії. Опановував український уряд також господарське та культурно-освітнє життя.

30 червня 1941 р. було створено міське правління у Львові, його очолив Юрій Полянський, колишній крайовий комендант Української військової організації.

Державне правління з липня 1941 року надіслало урядові Німеччини та інших держав декларацію. У ній зазначалось: “Український народ відновив і проголосив у Львові Українську Незалежну Державу. Вона має за собою тисячолітню традицію. Її остання історична форма – це УНР 1917, 1918–1920 рр., яка була визнана урядами Німеччини, Австрії та інших центральних держав. Берестейським договором згадані держави уклали з Україною мир. Спираючись на тисячолітню традицію та на міждержавний акт, підписаний в Бресті 1918 р., український народ відбудовує справжню незалежну державу на руїнах Російської імперії” [9, с. 172 – 173].

В Акті 30 червня 1941 р. був такий пункт: “Новоповстаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає Українському Народові визволитися з московської окупації” [17, с. 3].

Але в Німеччині були свої плани щодо України. А. Розенберг пропагував ідею створення формально самостійних, але фактично залежних

від Німеччини держав в Україні та Кавказі, зокрема “Великої України” під нацистським протекторатом. На практиці ж у життя впроваджувався постулат рейхскомісара України Е. Коха: ”Наше завдання одне: гуманізувати цю країну способом уведення сюди німців” [10, с. 57].

Позиція А. Гітлера в українському питанні була значно жорсткіша. На нараді із сановниками рейху 16 липня 1941 р. він заявив: “Не повинно бути й мови про те, щоб дозволити створення якоїсь військової сили на захід від Уралу, навіть якщо для цього нам треба буде воювати сто років. Усі спадкоємці фюрера повинні знати, що безпека Рейху буде гарантована тільки тоді, коли на захід від Уралу не буде жодної іноземної армії” [14, с. 16].

Міністерство закордонних справ на чолі з Володимиром Стахівим уживало заходів у Берліні щодо визнання Німеччиною Української держави, розсилало відповідні документи та інформацію про Українську державу до різних посольств, що перебували в Берліні.

Неабияке значення мало створення за дорученням Міністерства оборони військових шкіл. Такі таємні школи були створені в Мостах Великих, зокрема, старшинська під керівництвом сотника Дмитра Грицяя-Перебийноса, у Поморянах – підстаршинська під керівництвом Осипа Карачевського. Дружини українських націоналістів під командою майора Євгена Побігушного й сотника Романа Шухевича були підпорядковані Державному правлінню. Так формувалася кістяк Української повстанської армії.

6 липня 1941 р. був створений новий державний орган – Рада сеньйорів, на яку поклалися функції передпарламенту. До неї обрали 13 осіб. Президентом став доктор Кость Левицький, а його заступником – доктор Йосип Сліпий. На почесного голову запрошено митрополита Андрія Шептицького. У Раді сеньйорів були широко представлені політичні течії, що не належали до національно-визвольного табору. Тут були такі громадські діячі, як отець Гавриїл Костельник, отець Юліан Дзерович, кооперативний діяч Іван Филипович, адвокат Роман Заячківський та інші. Згодом представництво в Раді збільшилося до 45 осіб, здебільшого безпартійних, близьких за своїми поглядами до Українського національно-демократичного руху й демократичного напрямку загалом.

Керівництво Організації Українських Націоналістів добре розуміло, що Українська держава, існування якої заперечував Адольф Гітлер, довго не встоїть, проте вважали що Акт від 30 червня 1941р. продемонструє окупантам та й усьому світові незламне прагнення українців до створення власної самостійної держави.

Подія, яка відбувалася у Львові, викликала незадоволення в Берліні. Помічник державного секретаря Німеччини вимагав від Степана Бандери й членів Українського національного комітету оголосити Акт недійсним.

Проте Степан Бандера відмовився зробити це й наголосив, що, віддаючи наказ, "...не спирався на жодні німецькі органи влади й ні на жодні угоди з німецькою владою, а тільки на мандат, який мав від українців".

Альфред Розенберг 14 липня 1941 р. особисто звернувся до Степана Бендери з листом, у якому вимагав припинити діяльність Організації Українських Націоналістів і розпустити уряд, але знову одержав відмову. Степан Бандера встиг відправити до Львова гінця, з яким передав вказівку своїм організаціям переходити в підпілля. Гестапо 15 липня 1941 р. заарештувало Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Крайовий Уряд і 300 членів Організації Українських Націоналістів. Масові арешти означали не тільки початок активної боротьби з бандерівською Організацією Українських Націоналістів, а й повний та остаточний розгром державницьких зусиль українських національно-патріотичних сил, розпочатих 30 червня 1941 року.

Після арешту С. Бендери Організацію Українських Націоналістів (р) очолив Микола Лебедь. Слід указати на історію розходжень старої і нової генерацій. Як відомо, у таборі ОУН проходила постійна боротьба між прихильниками Бендери й Мельника на ґрунті розбіжностей програмного характеру та з питання, хто повинен стати на чолі уряду майбутньої "Самостійної України". Мельниківці як прихильники інтервенціоністських тенденцій стояли на тому, що створення "соборної самостійної України" й похід проти більшовиків можливі тільки за допомоги інтервенції іноземних держав, зокрема нацистської Німеччини.

У своєму зверненні до членів ОУН у січні 1942 р. Мельник зазначав: "У німецьких вояках ми бачимо тих, які під проводом Адольфа Гітлера вигнали більшовиків з України, їм ми зобов'язані свідомо й організовано допомагати в хрестоноснім поході проти Москви, незважаючи ні на які труднощі" [4, с. 233].

Бандерівці ж, навпаки, приймаючи допомогу Німеччини в боротьбі проти Радянського Союзу, у той же час однією з ефективних форм боротьби висували підготовку, як вони називали, внутрішнього "революційного вибуху" [5, с. 120]. Розбрат, що відбувався ще до початку війни в таборі ОУН, був використаний відповідно до своїх інтересів німецькими урядовими і розвідувальними органами. Нині, коли для німців стало зрозуміло, що подальше існування ОУН їм не тільки не бажане, а й небезпечне, вони вжили заходів для вирішальної ліквідації активності ОУН. Німецькі спецслужби поширили секретну інструкцію такого змісту: "Незаперечно встановлено, що рух Бендери готує повстання в рейхскомісаріаті "Україна", мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бендери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники" [14, с. 18].

У членів бандерівської фракції не залишалося жодних ілюзій щодо справжніх цілей нацистів в Україні. Змушені перейти на нелегальне становище, бандерівці створювали підпільні національно-державні структури на місцевому рівні. Провід ОУН сформував так звані похідні групи. Їхні члени як службовці вермахту та окупаційних органів, маючи відповідні документи, що надавали широкі права й повноваження, разом з німецькими військами входили до окупованих міст і районів. При цьому вони всіляко намагалися заручитися підтримкою населення не тільки Західної, а й Східної та Південної України, проникали в окупаційні установи, поліцію.

Щодо діяльності ОУН (М) на окупованій території України, то Центрами керівництва всією роботою українських націоналістів були окружні комітети ОУН (М), що розгорнули особливо широко агітаційно-пропагандистську роботу. За дозволом німецьких окупаційних властей оунівці створювали на місцях окружні комітети допомоги біженцям, які об'єднувалися центральним комітетом. Організаційна структура цих комітетів була визначена німцями таким чином: фінансовий, господарський, культурно-освітній, молодіжний, жіночий та організаційний відділи. “За даними на 22.02.1942 р. на Україні є 27 окружних комітетів. У цих комітетах працюють 230 чоловік, платних працівників, а решта – працює безкоштовно” [5, с. 121].

До створених в окупованих районах України німецькою адміністрацією місцевих органів влади до роботи залучалися українські націоналісти. Безумовно, уся діяльність у цих органах перебувала під суворим контролем німецького командування, яке розглядало націоналістів як виконавців указівок німців.

Культурна діяльність українських націоналістів у місцевих органах полягала у виступах на сторінках фашистської преси з викриттям русифікаторської політики комуністичного тоталітарного режиму.

Про роль українських націоналістів у роботі фашистських органів влади свідчать такі факти. У керівних указівках “Звернення військової адміністрації до українського населення” № 119, виданих професором, доктором Кохом, говорилося: “Створені українські національні місцеві управління або районні управління не повинні розглядатися як самостійні управління або уповноважені вищих властей, а як довірені для зв'язку з німецькими військовими властями, завдання яких полягає у тому, щоб виконувати розпорядження або в разі необхідності роз'яснювати їх населенню. Ніякої партійної політики не допускається” [5, с. 122]. Отже, як бачимо, німецьке командування не рахувалося з думкою націоналістичних кіл. Якщо діяльність керівників управи не задовольняла німців, вони знімали їх з роботи, а в окремих випадках арештовували.

Протягом року (з осені 1941 р. до осені 1942 р.) бандерівські та мельниківські нелегали-самостійники зуміли розгорнути роботу (іноді вони діяли разом) із вербування прибічників у багатьох містах Східної та Південної України. Особливе занепокоєння нацистів викликала діяльність оунівців у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Полтаві, Одесі, Сімферополі та інших містах.

У “Керівних вказівках” №119 сказано: “...Де створена місцева поліція, там після ретельної перевірки сумнівних елементів вона може відігравати роль тільки допоміжної поліції”. Кожному поліцаю місцевий комендант видає посвідчення, що підтверджує його службу в поліції і дозволяє в будь-який час доби перебувати на вулиці з гвинтівкою. Характерно, що посвідчення дійсне лише один місяць. У сільських місцевостях поліція перебуває на утриманні “громадських господарств” (колишніх колгоспів), а в містах – на бюджеті міських управ.

Наприклад, за даними на 6.02.1942 р. у Полтаві поліція мала свою школу на 40 осіб. До того ж 1.03.1942 р. в Дніпропетровську, Новомосковську Дніпропетровської області для допомоги військовій комендатурі була організована поліцейська служба з місцевих жителів. Поліцаї носили нарукавну пов'язку жовто-блакитного кольору й були одягнуті в цивільну форму [5, с. 123].

Діяльність місцевих органів влади, створених з представників українських національно-патріотичних сил, дедалі більше суперечила колонізаторській політиці окупантів, і наприкінці 1942 р. із самостійницькою небезпекою на сході України було покінчено гестапівськими репресіями.

Конфронтація між ОУН(Б) і німецькими окупантами тривала. Війну між СРСР та Німеччиною провід ОУН(Б) оцінював як боротьбу двох імперій за володіння Україною. Тому свою стратегію УПА визначала так: “УПА бореться проти імперіалістів та імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи... Тому ми проти російського комуно-більшовизму і проти німецького націонал-соціалізму” [17, с. 269]. Саме під антинімецьким гаслами розбудовувалися національні збройні формування – Українська Повстанська Армія [5, с. 96].

Керівництво ОУН уважало, що в разі перемоги Німеччини над Радянським Союзом вона буде настільки знесилена, що новостворене українське військо зможе вигнати окупантів і заснувати незалежну Українську державу.

Організація українських націоналістів (Б) виявилася єдиною, добре організованою і найбільш радикальною політичною силою, яка на цьому важкому шляху продовжувала боротьбу за самостійну соборну Українську державу. У цій ситуації головним чинником боротьби українського народу

могла бути тільки організована збройна сила. Такою силою постала Українська Повстанська Армія. Територією, на якій сформувалися перші відділи УПА, стали Волинь і Полісся, де гітлерівці, провокуючи польське населення, повели особливо жорстоку політику. У відповідь українці почали створювати відділи самооборони [2, с. 244].

Початки “Повстанської Січі” – Української Повстанської Армії – сягають ще 1933 року. Саме тоді “Тарас Бульба” – Боровець, відомий як прихильник екзильного уряду УНР, намагався створити Українське Національне Відродження (УНВ). Діючи поза ОУН, 1937 року він був виселений поляками з Полісся в глибину Польщі, а з 1939 р. перебував на Холмщині.

За погодженням з президентом УНР в екзилі А. Лівіцьким, колишнім військовим міністром УНР генералом В. Сальським у серпні 1940 р. Тарас Бульба-Боровець переходить радянський кордон і створює на Поліссі територіальні “січі”, “Поліське козацтво”.

Перші загони УПА “Поліська Січ” отаман Тарас Бульба-Боровець створив на Поліссі влітку 1941 р. Виконуючи наказ цивільної німецької адміністрації, отаман розпустив у грудні 1941 р. основну частину загонів, а сам перейшов у підпілля. Згодом він створив нову повстанську формуцію – спочатку під цією самою назвою, а згодом як Українську національно-революційну армію (УНРА). Паралельно восени 1942 р. на Поліссі й Волині почали створюватися збройні загони ОУН(Б), які також прийняли назву УПА [3, с. 337].

Була розроблена схема УНРА за територіальним принципом радянської адміністрації країни. Вона була такою:

1. Головна команда.
2. Дві чи найбільше чотири області становлять Окружну Січ із територіальною назвою. Наприклад, Поліська Січ, Волинська Січ, Полтавська Січ.
3. Область – обласна бригада (за назвою області).
4. Район – районний полк (за назвою даного району).
5. Від двох до п’яти сіл складався курінь (батальйон) за назвою району з черговим числом.
6. Село (сільська сотня) – за назвою села.
7. Неповна сотня – відділ (за назвою населеного пункту або якоюсь іншою окремою назвою).

На випадок загального заворушення в окружну січ мали б бути залучені групи з двох, трьох або чотирьох округів. В основному було заплановано 5 груп:

- а) група “Північ”;
- б) група “Схід”;
- в) група “Південь”;

- г) група “Захід”;
- д) група “Центральна”.

8. Організація мала у своїй структурі два сектори: Політичний і Військовий.

Завдання Політичного сектору – тримати на місці підпільну мережу таємної територіальної організації для зв’язку, транспорту, пропаганди і організації постачання для військових частин.

Завдання Військового сектору – фаховий вишкіл та підготовка військових частин для ведення бойових операцій.

9. Кожне велике місто творить свої окремі сотні та курені, виконуючи накази певної районної чи обласної команди.

10. Поліція твориться окремо, підпорядковуючись наказам Головної Команди та територіальних команд війська.

11. Цивільна адміністрація, коли для цього будуть передумови, організовується з місцевих фахівців за директивою і під контролем Політичного сектору війська. Назва нової організації – Українська Повстанська Армія [10, с. 64].

Після відмови німецької окупаційної адміністрації визнати “Поліську Січ” як національну військову частину Т.Бульба-Боровець 15.11.1941 р. видає наказ про створення з членів колишнього, дозволеного вермахтом загону української міліції партизанського формування – УПА [1, с. 62]. Назва УПА в цей час розкривала не стільки реальний стан справ, скільки мету, яку ставив перед собою Т.Бульба-Боровець. Він уважав, що “...революційна армія ... повинна еволюціонувати від партизанської до регулярної армії, підпорядкованій певній державній концепції” [1, с. 245].

Для припинення людиноненависницької тактики “випаленої землі” більшовиків, які відступали, штаб Поліської Січі УПА, узгодивши свої плани із штабом Білоруської самооборони, призначив на 20 серпня 1941 р. наступ в усьому Поліссі.

Поліська Січ здобуває місто Олевськ. Туди одразу переїжджає Головна команда. Полковник Смородський оголошується наказом начальником штабу та начальником Олевського гарнізону УПА. Тут простежуються початки державотворення, які вбачаються в організації Січі й мають ряд певних ознак. Так, у самому Олевську започатковано Олевський курінь Поліської Січі (ПС), організовується друга підстаршинська школа, яка відповідає за військові кадри. Започатковується тижнева газета “Гайдамака” – орган ПС.

Одним з головних чинників державотворення є організація місцевої міліції і самоуправи. У результаті ефективної військової діяльності цих підрозділів і їхньої масовості радянські війська змушені були відступати до Брянських лісів.

Таким чином, від середини серпня до середини листопада 1941 р. Олевськ був справжньою столицею, щось на зразок окремої, абсолютно суверенної української національної республіки [1, с. 60]. Ця “республіка” мала свою окрему територію, свою адміністрацію, своє військо, своє законодавство воєнного часу, суд, виконавчу владу.

У серпні й вересні з’явилися “летючі бригади” Поліської Січі та Білоруської Самооборони, які ліквідовували сільради, райвиконкоми та обкоми й органи НКВС.

Після офіційної ліквідації Поліської Січі в Олевську штаб поділився на дві частини. Одна частина людей роз’їхалася по домівках, а друга – відразу почала працювати над планами зміни організаційної схеми армії та нової підпільно-бойової акції. Першим наказом нового штабу в грудні 1941 р. знято з назви організації дописку “Поліська Січ”. Територіальний принцип після втрати Олевська відпав. Організація почала діяти тільки під назвою Українська Повстанська Армія. Таким чином, 14 жовтня 1942 р. з ініціативи ОУН на Волині були створені перші частини УПА. Структурно УПА поділялася на округи, відділи, курені, сотні, чоти й рої. На території тодішніх Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Закарпатської, Чернівецької та частини Тернопільської областей було сформовано шість військових округів. Зокрема, 4-та військова округа “Говерла” була створена на теренах тодішньої Івано-Франківської області. Командиром “Говерли” став член Крайового Проводу ОУН “Захід-Карпати” Лев Ковальчук.

Військова округа складалася з відділів: оперативного, військового, політичного, військового, постачання, санітарної служби, зв’язку, жандармерії. До неї входило 3 бойових відділення: “Гуцульщина”, “Чорний ліс” і “Магура”. Відділки склалися з 3-х – 5-ти куренів по 2 – 3 сотні в кожному [1, с. 101].

Новий штаб УПА був розмішений в одному лісництві Людвипільського району. Сотник Немиря став “надлісничим” ті тимчасово керував справами штабу. Видавши директиви, Бульба-Боровець виїхав у середині грудня 1941 р. до Варшави, щоб відзвітувати Президентові А.Лівицькому та отримати нові накази й директиви Уряду.

У помешканні інженера Якова Винника 2 січня 1942 р. була влаштована таємна зустріч з Президентом. У цій нараді брали участь також полковник Садовський, полковник Чоботарів, полковник Валійський і сотник Шевченко. Доповідь Тараса Бульби-Боровця була звітом про військову роботу, а сотник Малинівський доповідав про політичну ситуацію в Україні. Доповіді створювали повне уявлення про ситуацію в Україні, підконтрольній німецькому окупаційному режиму.

Ця ситуація була приблизно такою:

1. Абсолютне політичне заперечення української нації та її волі до самостійності з боку німецького уряду.

2. Найжорстокіша окупація та безоглядний варварський грабунок усієї економіки України. У містах панує голод, а німці навмисно стримують постачання, щоб примусити населення їхати на рабську працю в Німеччину.

3. Ліквідація та заборона вищої освіти в Україні. Поголовний погром професури та всієї інтелігенції. Зокрема, згідно з розпорядженням Коха підлягали закриттю всі школи, інститути, де навчалися учні старші 15-ти років. Усіх учнів і викладачів передбачалося вивозити на роботу до Німеччини, шкільна освіта обмежувалась 4- річним навчанням [18, с. 97].

4. Розгром усієї нововідродженої української преси.

5. Організація масових облав на людей.

Підсумувавши викладене в доповіді, було вирішено негайно піднімати збройну боротьбу всієї України проти Гітлера. Сотник Малинівський доводив фактами наявність гострих антинімецьких настроїв у Києві, Дніпропетровську, Вінниці, Житомирі та по всій Україні, де запроваджується цивільна адміністрація рейхскомісара та румунів на території Одеси й так званої Трансністрії. Було розроблено Закон Українського Партизана. Він зводився до наступного:

1. Український партизан – це лицар і чесний вояк, який жертвує своїм життям заради звільнення поневоленого народу.

2. Український партизан проводить боротьбу не через бажання анархії або жадоби наживи, а для святих національних ідей та високих політичних цілей.

3. Український партизан вважає за вершину своїх політичних цілей власну суверенну державу.

4. Український партизан не має ні від кого жодної допомоги. Все постачання поповнює сам тільки за рахунок ворога.

5. Український партизан не має права на насильницьку реквізицію будь-якого майна від цивільного населення без відповідної компенсації.

6. Український партизан – це не примусово мобілізований, а добровільний вояк України, її кращий син.

7. Український партизан є революціонером, вояком та політичним діячем своєї Батьківщини в одній особі.

8. Український партизан ніколи не допустить, щоб у рядах його славної армії поширювалося несумлінне виконання своїх обов'язків [4, с. 146].

На таких основних засадах виховувала УПА новий тип свого партизана. Кожен був зобов'язаний вивчити цей закон напам'ять і діяти лише згідно з його пунктами. За найменші відхилення спочатку застосовувалася тільки моральна кара у формі різних дисциплінарних заходів, а потім – фізична. Правопорядок у лавах УПА утримувався усе ж таки головним чином моральною дисципліною; фізична дисципліна подекуди була слабкою. Це впливало з особливих умов нерегулярного

війська – без казарм й арештів, де вояк кожної хвилини може вбити командира та схватися.

З літа 1942 р. починається активна підготовка військових кадрів. Для цього їх посилали в “ліс”. Згодом у лісових масивах влаштовуються бойові табори, де проводиться активна військово-психологічна та фізична підготовка. Ці табори стали продовженням підпільної військово-фізичної підготовки, що її проводила ОУН з 1941 року. Про ефективність воєнної підготовки свідчить той факт, що невеликий курінь УПА ставав до бою з цілою ворожою дивізією і виходив переможцем [1, с. 118].

Загін Тараса Бульби-Боровця, що іменував себе отаманом, налічував 150–300 вояків [20, с. 117]. Під час ліквідації окупантами адміністрації на Волині Бульба-Боровець розпочав переговори з німцями, щоб зберегти своє військове угруповання як самостійну одиницю. Проте переговори закінчилися безрезультатно. У кінці 1942 р. він відновив переговори з німцями, проте, боячись арешту, різко перервав їх. У той же час отаман вів переговори з представниками Радянської влади – полком ім. Лукіна, спеціально висланим з Москви [7, с. 75].

Німці пропонували припинити українсько-німецьку ворожнечу та антинімецьку пропаганду серед українців, вивести УПА з нелегального становища, переформувати її на напіввійськову й напівполіцейську українську збройну силу в системі німецьких окупаційних військ; видати відозву до населення, щоб воно не піддавалося впливам більшовицької пропаганди, взамін німці зобов’язувалися припинити будь-які репресії проти населення України, підтримуючи концепцію організації Української суверенної держави після війни.

У свою чергу українська сторона була більш далекоглядною й тому обіцянки німців створити українську державу лише після війни її не задовольняли. Українська сторона вимагала припинити будь-які репресії проти населення, визнати суверенну Українську республіку на момент проведення переговорів з власною внутрішньою та зовнішньою політикою і армією; скасувати в Україні цивільну німецьку адміністрацію, передаючи всю владу українській адміністрації; припинити економічний грабунок України. УПА погоджувалася влитися тільки в регулярну українську національну армію [7, с. 76]. Принципові розходження в цих питаннях були настільки великі, що переговори не досягли бажаного обома сторонами результату й тому наприкінці грудня 1942 р. були перервані.

На початку 1943 р. Бульба-Боровець з гуртом однодумців створив нову партію під назвою “Українська національно-демократична партія” і приступив до створення нового збройного загону в кількості 150 осіб.

У березні – квітні 1943 р. Бульба-Боровець провів переговори з штабом УПА-Північ, однак пропозицію штабу ввести свій загін у загальний український повстанський рух відкинув. На початку серпня 1943 р. коли дії

УПА охопили досить широку територію, отаманство Бульби-Боровця вирішено було ліквідувати. Тому того ж місяця сотня УПА під проводом Дороти оточила групу Боровця й залучила її до своїх збройних сил без жодного пострілу. До групи Боровця входили один полковник, два старшини й сотня стрільців кількістю 63 особи [1, с. 149]. У районі Людвиполя в результаті бою з партизанським загonom ОУН(Б) загинула більшість вояків Боровця, у тому числі їхній політичний керівник Іван Мітринга. Сам Боровець увійшов у переговори з німецьким вермахтом, проте в листопаді 1943 р. гестапо заарештувало його у Варшаві.

Наступним кроком УПА підконтрольного в цей час ОУН(Б) було роззброєння декількох збройних загонів – прибічників Мельника, яких згодом залучили до своїх лав. Але частина мельниківців перейшла на бік німецьких військ, утворивши “Український легіон самооборони”.

Провід ОУН(Б) швидкими темпами розбудовував УПА, залучаючи до її складу (переважно силою) загони Т. Бульби-Боровця та ОУН(М). Була створена Головна команда УПА, керівництво якою здійснював військовий референт проводу ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) В. Івахів. Після його загибелі в бою з німцями 13 травня 1943 р. головним командиром УПА став крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський (Савур).

Українські націоналісти розглядали УПА як зародок регулярної армії. Її сила полягала в тому, що вона спиралася на розгалужену мережу ОУН, яка мала значну підтримку серед населення. Військові штаби УПА почали створювати 1943 року. Крайові Військові штаби (КВШ). Пізніше було створено штаб УПА – Північ, який із серпня 1943 р. став Головною Командою УПА. Керував його діяльністю Ступницький [7, с. 76].

Улітку 1943 р. виникають військові відділи Української Національної Самооборони (УНС). Військові відділи УНС почали діяти в травні – червні 1943 р. у зв’язку з активізацією в Галичині польських загонів Армії Крайова. Польський емігрантський уряд у Лондоні вирішив силами АК здійснити план “Буря” – приєднати Західну Україну до Польщі ще до приходу туди радянських або союзних військ.

У червні 1943 р. на території Станіславської області було організовано дві підстаршинські школи ім. Симона Петлюри (командир “Степовий”) з базою під горою Піп-Іван у Чорногорії, а згодом на горі Тарниця біля Космача та “Беркути” (командир “Чмелик”), а також два військові курені – “Гайдамаки” (командир “Хміль”), “Чорні Чорти” (командир “Козак”). Військову школу кадрів ОУН “Тигри” було створено раніше. Школа “Тигри” підготувала курінь “Сіроманців”, який очолив Дмитро Карпенко – “Яструб”. У вересні 1943 р. на Станіславщині діяло 9 з 12-ти військово-навчальних таборів.

Наказом Головного штабу УПА (№ I від 27 січня 1944 р.) створювалися оперативні групи: УПА – Північ, УПА – Захід, УПА – Південь. Тим самим наказом відділи УНС уходили до УПА. З них було сформовано УПА – Захід на чолі з Василем Сидором – “Ростиславом Вишитим” із Сокаля, який командував групою до своєї смерті (1949 р.). Наказом № 17 від I березня 1944 р. в рамках групи УПА – Захід створювалося п’ять військових округ (ВО), у тому числі ВО “Говерла”, що охоплював Станіславську область.

11 – 12 грудня з району м. Стрия німці розпочали операцію, спрямовану на знищення третього повстанського відділу на горі Лютій і під Магурою. Але ця спроба провалилася. Повстанські відділи не лише відбили ворожий наступ, але й самі вийшли з гір і зайняли підкарпатські села, створивши так звану “Зимову республіку” в Галицькому районі між Дністром і Лімницею. Ця територія на довгий час стала головною харчовою базою для Чорного лісу [19, с. 106].

Велике значення надавалося медичній службі, тому на північноукраїнських землях із самого початку існування УПА були створені санітарні клініки. На початку 1944 р., згідно з планом Головного Командування УПА, такі клініки засновано на всій території воєнних дій. Вони розміщувалися у важкодоступних районах і підпорядковувалися санітарній службі обозних відділів військових штабів УПА. Восени 1943 р. медична служба УПА діє як Український Червоний Хрест (УЧХ), що свідчить про досить високий фаховий рівень організації цієї справи, притаманний відповідному державному закладу.

Починаючи від району до округу по лінії ОУН, у цих керівних клініках працювали військові референти. По лінії УПА їх очолювали начальники обозних відділів штабів військових округ. УЧХ поділявся на такі відділи:

1. Військово-санітарна частина, що діяла в бойових групах і відділах УПА.

2. Теренова частина серед цивільного населення, яка мала завдання допомагати військово-санітарній частині.

В УПА Український Червоний Хрест виконував такі обов’язки:

1. Добір кваліфікованих медичних кадрів й підготовка санітарного персоналу.

2. Організація медично-санітарної допомоги у військових частинах.

3. Забезпечення інструментами та медикаментами.

4. Організація транспортування поранених і хворих вояків УПА.

Для відновлення медичних кадрів був заснований санітарний навчальний заклад окремо для хлопців і дівчат. Отже, медична мережа ОУН та УПА була побудована за зразком медичної служби регулярної армії, виконуючи при цьому також функції охорони здоров’я населення. Цим підтверджується державотворчий характер ОУН, що є одним із доказів

того, що під час другої світової війни УПА виступала як справжні Збройні Сили України [15, с. 70].

У процесі державотворення була створена Українська Головна визвольна Рада. Вона була започаткована на основі принципів всеукраїнського представництва, надпартійності й політичної незалежності від ОУН(Б) та інших політичних груп. До верховного командування увійшли разом здебільшого представники ОУН(Б) як найбільш радикальної й активної частини національно-патріотичних сил України й військові спеціалісти з інших націонал-патріотичних груп. “Структура ОУН – УПА зазнала докорінних змін внаслідок відмови від фашистського характеру об’єднання, що зовні виявлялось у скасуванні фашистського вітання і зміни колишньої емблеми – тризубця з мечем на тризубець без меча як всеукраїнської емблеми” [6, с. 71], – зазначалося в аналітичному звіті відділу контррозвідки при штабі командуючого військами вермахту в Україні.

Організаційна структура Української Головної Визвольної Ради (УГВР) була такою: Великий Збір УГВР (президент – Кирило Осмак; президія: віцепрезиденти й члени); йому підпорядковувалися: Генеральний суд (генеральний суддя – Ярослав Білецький), контрольна комісія, Генеральний Секретаріат (голова – Роман Шухевич, секретар внутрішніх справ – Ростислав Волошин, Секретар іноземних справ – Микола Лебедь, Секретар військових справ – Роман Шухевич), Бюро Інформації (Йосип Позичанюк), а також конференції, комісії, колегії, бюро [8, с. 280].

Отже, специфікою українського державотворчого процесу в роки Великої Вітчизняної війни було те, що не держава започаткувала УПА, а саме УПА створювала державні основи: від організації системи шкільництва до створення Української Головної Визвольної Ради.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів:Поклик сумління, 1993.
2. Грицак Я. Нарис історії України. – К.: Генеза, 1996.
3. Енциклопедія українознавства. – Т.9. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1980.
4. Історія застерігає. – К., 1986.
5. Коваль М.В. ОУН–УПА: між ”третім рейхом” і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – № 2–3.
6. Крапивко С. Медична мережа ОУН і УПА. – Стрий: Увіс, 1993.
7. Лебедь М. УПА: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. – Репринт. вид. – Дрогобич: Відродження, 1993.
8. Літопис УПА. – Т.8. – УГВР. – Львів: Літопис, 1992.
9. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів: Світ, 1995.
10. Манжул К.В., Філоретова Л.М. Україна в Другій світовій війні. – Кіровоград, 1999.

11. Матеріали наукової конференції "Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність". – Стрий: Увіс, 1993.
12. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952: Документи і матеріали. – Львів, 1991.
13. Національні процеси в Україні і історія і сучасність. Документи і матеріали. – Ч.2. – К.: Вища школа, 1997.
14. ОУН і УПА. – Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005.
15. Сілецький В. Боротьба УНС і УПА проти гітлерівських окупантів на території Станіславської області. – Стрий: Увіс, – 1993.
16. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. – Документи і матеріали. – Т.2. – Мюнхен: Сучасність, 1983.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.
18. Цимбал М. Організаційна структура формувань УПА, які діяли в Івано-Франківській області в 1943–1947 рр. – Стрий: Увіс, 1993.
19. Шкварець В., Федьків Г. Про перші відділи УПА. – Стрий: Увіс, 1993.
20. Штокало В., Ханос М. Військово-патріотичне виховання в УПА в контексті національно-визвольної ідеї. ОУН–УПА: історія, уроки, сучасність. – Стрий: Увіс, 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кізюн Валерій Карпович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблематика історії державотворчого процесу в Україні першої половини ХХ століття, видавнича справа в Україні 20-х років ХХ століття.

РЕЙД ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ МАХНА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНУ (кінець вересня - початок жовтня 1919 р.)

Михайло КОВАЛЬЧУК (м. Київ)

На підставі архівних документів і спогадів сучасників досліджено бойову діяльність повстанської армії Н. Махна проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна, відтворено перебіг військових операцій повстанської армії під час прориву білогвардійського фронту й рейду на Катеринославщину восени 1919 р.

Ключові слова: повстанська армія, Катеринославщина, махновці, білогвардійці.

On the base of the archival documents and memoirs of contemporaries the author investigates the military activity of the Nestor Makchno's rebellion army against the white troops of general A. Denikin, reconstructs course of the military operations of rebellion army during the break of white front and raid to Katerinoslav's region in autumn 1919.

Key words: Insurrectional army, Katerynoslavska province, Machno's army, White Guards.

Прорив повстанської армії Махна з оточення білогвардійськими військами на південній Київщині наприкінці вересня 1919 р. увійшов до історії махновського повстанського руху як один з найбільш яскравих і